

İSLAM SƏFƏRLİ YARADICILIĞI VƏ AVROPA BAROKKO ŞEİRİ

İman Cəfərov¹

<https://orcid.org/0009-0008-8792-3196>

imanceferov@ndu.edu.az¹

Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan,

*Yazılan müəllif: imanceferov@ndu.edu.az¹; Tel.: (+994) 50 3914311

XÜLASƏ

Məqalədə XX əsr Azərbaycan şairi İslam Səfərlinin şeirləri tamamilə yeni meyarlarla dəyərləndirilmişdir. Qeyd olunmuşdur ki, İslam Səfərlinin yaradıcılığı Azərbaycan şeirində Avropa barokko üslubundan danışmağa imkan verir. Barokko üslubu İslam Səfərlinin lirik əsərlərində poetik ifadə gözəlliyini təmin etmişdir. Şair bəzən oxucu düşüncəsinin qəbul etməkdə çətinlik çəkdiyi məfhumları poeziyaya gətirməklə Azərbaycan ədəbi dilinin məcazlar sistemində ciddi yeniliklərə imza atmışdır. İ.Səfərlinin “Xəzərim”, “Sənsən” kimi şeirləri deməyə əsas verir ki, şairin yaradıcılığında barokko üslubunun bütöv bir sistemi yer tutmaqdadır. Şair hətta klassik şeir formalarının quruluşunda müəyyən yeniləşmələr aparmış, bəzəkli sözlərlə poetik dilin emosional təsir gücünü xeyli gücləndirmişdir.

Barokko kələ-kötür mirvari deməkdir. İslam Səfərli poeziyasında da poetik sözlərin sırası kələ-kötür mirvarilərin düzümü qədər gözəldir. Şair qəfil poetik gedişlər edərək göz önündə təbiətlə özü arasında bütün sərhədləri dağdan monumental İnsan obrazı canlandırır. Yəqinliklə, XX əsrin II yarısında Azərbaycan ədəbiyyatında “əşitmənin böyük rəssamı” İslam Səfərli olmuşdur. Şairin poeziyası barokko poeziyasına uyğunluqla qeyri-adi obrazlı köçürmələrlə zəngindir. İslam Səfərlinin yaradıcılığında yeni bir məcazi deyim yeri tutmadığı əsərə rast gəlmək mümkün deyil. Bu baxımdan şairə məxsus yeni bədii üslubdan danışmağa imkan verən “Əsrin ürəyi”, “Naxçıvan yadigarı”, “Azərbaycanım”, “Mənim adi günlərim” kimi yüzrlə şeir Azərbaycan barokkosunun qiymətli örnəkləri olmaqla məxsusi dəyərləndirilməlidir.

Açar sözlər: *barokko, Səfərli, inci, üslub, obrazlı, Xəzərim.*

GİRİŞ

XX əsrin 50-70-ci illərində Azərbaycan poeziyasının ən qüdrətli nümayəndələrindən biri İslam Səfərli olmuşdur. Şairin çoxsaylı şeirlərinə musiqilər bəstələnmiş, oxucular İslam Səfərli qələminin məhsulu olan poetik nümunələri sevə-sevə əzbərləmişlər. İslam Səfərli şeirlərinin ədəbi və elmi ictimaiyyətdə böyük əks-səda yaratması təsadüfi deyildi. Şair tərəfindən qələmə alınmış poetik nümunələr qeyri-adi deyimləri, tamamilə yeni olan məcazları ilə diqqəti cəlb edirdi. Əslində həmin şeirlərin əsas səciyyəvi cəhəti misra və bəndlər daxilində sözlərin yeni üslubla düzümündə idi. Həmin yeni üslub hələ XVII əsrdən Avropada geniş yayılmışdı və barokko adlanırdı. İslam Səfərli şeirlərinin qeyri-adiliyi məhz barokko üslubu ilə bağlılığında axtarılmalıdır. Bununla belə, rus bolşevizminin diqqəti ilə fəaliyyət göstərən ədəbiyyatşünaslıq Azərbaycan poeziyasında barokko üslubundan söz açmağa ehtiyac duymamış, İslam Səfərli yaradıcılığı sadəcə cəmiyyət hadisələrinə həsr olunması baxımından dəyərləndirilmişdir. Beləliklə, milli bədii düşüncəmizdə yer tutan ciddi bir üslub diqqətdən kənar qalmışdır.

MATERİAL VƏ METODLAR

Tədqiqat XVII əsrdən başlayaraq İtaliya, Fransız, Alman ədəbiyyatları üçün səciyyəvi olan barokko üslubunun İslam Səfərli yaradıcılığında xarakterik cəhətlərini aydınlaşdırmaq məqsədilə aparılmış və bu zaman mədəni-müqayisəli metodun prinsipləri nəzərə alınmışdır. Sistemli təhlil metodu imkan vermişdir ki, barokko üslubuna məxsus göstəricilər Azərbaycan şairinin şeirlərində bütün tərəfləri ilə dəqiqləşdirilsin və elmi ümumiləşdirmələrin həyata keçirilməsindən ötrü formal metodun meyarları tətbiq olunmuş, struktur-senamtik təhlil metoduna əsaslanmaqla İslam Səfərli şeirlərində barokko üslubunun mövcudluğu təsdiqlənmişdir.

ƏLDƏ OLUNAN NƏTİCƏLƏR

İslam Səfərlinin şeirləri deməyə əsas verir ki, Avropa ədəbiyyatı üçün səciyyəvi olan barokko üslubu XX əsr Azərbaycan poeziyasında da yaradıcılıqla tətbiq edilmişdir. Şair əsərlərinin böyük əksəriyyətində qeyri-adi poetik deyimlərlə Azərbaycan ədəbiyyatına yeni məzmunlu məcazlar gətirmişdir. Barokko üslubunun meyarlarına uyğunluqla İ.Səfərli şeirlərində də çox zaman məcazi deyimlərin hüdudlarını müəyyənləşdirməkdə insan təfəkkürü çətinlik çəkir. Bununla belə, həmin deyimlər əsərin poetik təsir gücünü daha da qüvvətləndirmişdir. Əslində barokko üslubunun məhz XX əsrin 60-70-ci illərində Azərbaycan ədəbiyyatında tətbiqi müəyyən qanunauyğunluğa əsaslanırdı. Çünki rus müstəmləkəçilik siyasəti ölkədə ateizm ideologiyasını tətbiq etsə də, II Dünya müharibəsinin dəhşətlərini görmüş yazarlar Tanrının gücünü qəbul edir, bütünlüklə kainatın vahid harmoniya ilə mövcudluğuna inanır və həmin harmoniyanın təqdimində barokko üslubunun imkanlarından bəhrələnirdilər.

MÜZAKİRƏ

XX yüzilin 50-70-ci illərində İslam Səfərli yaradıcılığı ədəbi ictimaiyyətin diqqətini birmənalı şəkildə yeni bir hadisə olaraq özünə yönəltmişdir və bu, təsadüfi deyildi. Bəli, yarım əsrdən artıq keçən zaman kəsiyində bu Azərbaycan şairi tərəfindən qələmə alınmış əsərlərin özünəməxsusluğu etiraf edilməkdə, poetik dilin zənginliyi nəzərə alınmaqla İ.Səfərli əsərlərinin bənzərsizliyindən, təkrar olunmaz gözəlliyindən söz açılmaqdadır. Hətta yazıçı Əlfə Qasımovun xatirələrindən bəllidir ki, hələ tələbə ikən İslam Səfərlinin yazdığı “Beşik başında” şeiri o zaman Azərbaycan poeziyasının istiqamətlərini müəyyənləşdirən Səməd Vurğun tərəfindən yüksək dəyərləndirilmiş, hamının istedadına ehtiram bəslədiyi şair tələbələrə görüşü zamanı kürsüdəki yerini İslam Səfərliyə vermiş, ondan “Beşik başında” şeirini söyləməsini istəmişdir. Yəni də Əlfə Qasımovun memuarlarına istinad etsək, İslam Səfərlinin söylədiyi “Beşik başında” şeiri bütün salon tərəfindən alqışlanmışdır [2, s.8].

Qeyd-şərtsiz, Səməd Vurğun Azərbaycan şairlərinin yaradıcılığında bu və ya digər səviyyədə diqqəti cəlb edən barokko üslubunun artıq İslam Səfərli yaradıcılığında təntənə ilə üzə çıxacağına fərqişində olmuş, eyni səbəbdən inkişafın dialektikasına uyğunluqla kürsüdə çəkilərək yeni sənətə meydan vermişdir. Qəti şəkildə deyə bilərik ki, İslam Səfərli, estetik fikrin söylədiyi kimi, sadəcə ənənəvi üslubda, realizm prinsiplərinə uyğunluqla yazıb-yaratsaydı, alqışlara layiq görülməzdi. İstər-istəməz bu yeni sənətin özünəməxsusluqları haqqında düşünməli oluruq. Professor S.Həsənova “İslam Səfərli yaradıcılığında dil və üslub xüsusiyyətləri” adlı məqaləsində yazır: “Yolları, dağları, torpağı obrazlaşdıran şairin poetik nəfəsi özünəməxsusdur. Başqa söz sənətkarlarının üslubunda yazmaq ədib üçün qəbul edilməzdir. Belə bir düşüncə sahibi olan İslam Səfərli sözün qüdrətini duyur və onu oxucusuna hiss etdirməyi bacarır. Sözlərə qaynar və rəngarəng bədii həyat bəxş edən şair dilə aydınlıq gətirməklə yanaşı, əsərlərində fərqli bir musiqi ovqatı da yaradır” [3, s. 28–35].

Göründüyü kimi, professor S.Həsənovanın fikrincə də, İslam Səfərlinin üslubu başqa qələm sahiblərinin üslubundan fərqlidir. Elmi düşüncənin öhdəsinə düşən vəzifə isə bu fərqişin mahiyyətinə aydınlıq gətirməkdir və yəqinliklə, İslam Səfərlinin özünəməxsusluğu şairin yeni ədəbi mərhələdə barokko üslubunu davam və inkişaf etdirməsi ilə bağlıdır.

Düşündürücüdür ki, barokko estetikasında olduğu kimi, barokko haqqında irəli sürülən mülahizələrdə də düşüncələrin çox zaman eyni ölçüdə olmadığını, hətta bir-birlərinə qarşı çıxdıqlarını görürük. Məsələn, professor Məmməd Qocayev “Barokko ədəbiyyatında insan konsepsiyası və Məsihinin “Vərqa və Gülşə” poeması haqqında” məqaləsində: “XVII əsr ədəbiyyatında və mədəniyyətində bədii-estetik dünyagörüş özünə yeni bünövrə axtarır. İlahi iradədən azad olmağa can atan XVII əsr insanı öz təsəvvürlərində hansısa başqa bir təmələ söykənməli idi. Bu yeni təməl hələ tapılmamışdı, köhnələri isə artıq itirilmişdi. Ona görə də XVII əsr və o cümlədən, barokko insanının

xarakterik cəhətlərindən biri onun özünü dayaqsız hiss etməsi idi. Antik dövrdəki İnsan-Kainat, Orta əsrlərdəki İnsan-Allah vəhdəti artıq pozulmuş və Yeni dövrün insanı sanki havadan asılı qalmışdı. Bu mənəvi təməlsizlik, bu ruhi tənhalıq barokko insanı üçün səciyyəvi hal idi” [5, s. 18].

Fikrimizcə, bizdə XX əsrin 60-70-ci illər yaradıcı insanı da müəyyən mənada mənəvi özü axtarışında idi. Çünki 1920-1930-cu illərin hakim ideologiyası ateizm təbliğatına əsaslanırsa da, müharibədən sağ çıxmış insan yaşadığı üçün özünü Tanrıya borclu bilir, bu borcu dilə gətirməyə ehtiyatlanır, insanın mənəvi uralığını təbiətlə vəhdətdə qələmə alır.

Digər tərəfdən, bolşevizmin iqtidara gətirdiyi insanın ittihamları Tanrıya ünvanlandığı kimi, insanın Tanrısızlaşdırılması bəşər övladını aşağılayırdı. Azərbaycanda repressiyanın amansız həyata keçirilməsi, Hüseyn Cavid, Mikayıl Müşfiq, Əhməd Cavad kimi zəka sahiblərinin məhv edilməsi də müəyyən qədər insanın mənəvi dayaqdan uzaq düşməsinə əsaslanırdı. Bu səbəbdən İslam Səfərli kimi yaradıcı ustaların qəhrəmanları tamamilə yeni insan – özünün mənəvi uralığı ilə öyünə biləcək, təbiətlə vəhdətdə Adəm övladının mənəvi uralığına monumentallıq qazandıracaq yeni İnsan idi.

Ümumi elmi çənaətə görə, barokko şairinin sənətdəki yeniliklərindən biri də klassik formalar üzərində dəyişikliklər edərək həm forma, həm də məzmunu yeni biçim verməkdir. Əlbəttə, min ildən artıq bir dövrdə söz sənətində mövcud olan janr ölçülərini cilalamaq qələm sahibindən böyük məsuliyyət tələb edir. İslam Səfərli istedadına güvənərək şeirin əski şəkillərinə novatorcasına yanaşmış, sözün həqiqi mənasında, sənətdə çevrilişlərə imza atmışdır. Sübut üçün “Sənsən” şeirinə diqqət yetirmək kifayətdir. Daha doğrusu, ilk baxışda “Sənsən” şeiri ən asan forma olan məsnəviyə uyğunluqla, xalq üçün son dərəcədə doğmalığı ilə seçilən bayatı ölçüsü nəzərə alınmaqla yazılmışdır. Lakin müəllif sanki müstəzadlı, yəni artırmalı məsnəvi qələmə almış, fikrin bitkinliyini məhz müstəzadla yekunlaşdırmışdır. Maraqlıdır ki, şeirdən təkcə müstəzadlar çıxılırsa, poetik dilin təsir gücü sıfırlanar. Bu cəhətdən “Sənsən” şeirində beytlərsənə işlədilmiş “Sənsən” sözü bütövlüklə monumental abidə, digər metaforalar isə həmin abidənin ornamentləridir:

Göydə qövsi-qüzehim,
Yerdə gül ustdə şeim – Sənsən!
Masam üstə işığım,
Evimdə yaraşığım – Sənsən!
Pəncərəmdə küləyim,
Ürəyimdə ürəyim – Sənsən!
Dərmanım-davam mənim,
Ən təmiz havam mənim – Sənsən!
Dəryada nadir incim,
Həyatda ilk sevincim – Sənsən! [6, s. 41]

Diqqət edilərsə, bu şeir sanki bir-biri ilə əlaqəsi olmayan ornamentlərin eyni forma daxilində vahid gözəlliyə xidməti deməkdir. Hətta belə demək mümkündür ki, şeirin forması bir qədər də qüsurlu, kor-kobud təsiri bağışlayır. Bütün bunlarla bərabər, şeirdə mənfəi enerji daşıyıcısı olacaq bir sözə belə rast gəlmək mümkün deyil. Yəni şairin qəlbinə hakim olan gözəl dünyanın tacı olduğu kimi, həmin tacın da qaşları qeyri-adidir, adi halda bir-birlərindən uzaq, mahiyyətə isə biri digərini tamamlayan əşyalar və hadisələrdir. Əslində şeirin hər beyti optimizmdən, nikbinlikdən, dinamiklikdən, həm də harmoniya daxilində qeyri-harmoniyadan xəbər verir ki, bütün bunlar da özlüyündə barokko deməkdir. Bəli, İslam Səfərlinin bu şeiri də digər lirik əsərləri kimi incidir, eyni zamanda barokkonun ekvivalentidir, kor-kobud incidir, insan estetikasının sərhədlərinə sığmayan təbiiyyətdir, gözəllikdir. Zahirən şeir beytlər şəklindədir, lakin həmin beytlər klassik poeziyanın heç bir formasına uyğun gəlməyən formadadır. Yəni klassik poeziyada beyt deyilən iki misrada fikir tamamlandığı halda İslam Səfərli şeirində beytin tamamlanması üçün yeni bir komponentə ehtiyac var və həmin komponentin tapılması ilə şair ədəbiyyatımızda yeniliyə imza atmışdır. Şeirdə şairin qəlbinə hakim kəsilən gözəl, yəni “Sənsən” sözü olmasa, çox az halda xətlərin kəsişdiyini görürük. Mahiyyət isə bir qədər başqadır. Məsələn, gül üstə şehi görməkdən ötrü yuxuya bir qədər haram qatmalı, günəşlə birgə oyanmalısən. Qövsi-qüzehə isə əsasən günəşin qüruba doğru hərəkəti zamanı rast gəlirik. Beləliklə, şeir də, qövsi-qüzeh də günəşə borcludur. Yaxud evin yaraşığı görünməsindən ötrü bütün əşyaların harmoniyasına ehtiyac var. İşıqsız isə o harmoniya heç nədir. Hətta küləyi özünüküləşdirmək, bu məqsədlə vasitəçi olaraq pəncərəni

tərənnüm etmək, küleyi, pəncərəni, ürəyi və şairin sultanını əlaqələndirmək və bütün bunları cəmi 5 sözlə istifadə etmək üçün İslam Səfərli olmalısan, barokko şairi olmalısan.

Bəli, barokko kələ-kötür mirvari deməkdir. İnkaredilməz ki, hətta yonulmadan sapa düzülən mirvarilərin də özünəməxsus gözəlliyi olur və həmin düzümə gözəlliyi yaradan insan ağı, yaxud əli deyil, sadəcə mirvarinin xislətindəki ülviyyətdir. Bəli, kələ-kötür mirvarilərin düzümündə hansı mirvaridən sonra hansı mirvarinin gələcəyini, yəni sıralamada hansı prinsiplərə əməl olunduğunu müəyyənləşdirmək qeyri-mümkündür. İslam Səfərli poeziyasında da eyni poetik modelle qarşılaşırıq. Fikrimizi aydınlaşdırmaq və əsaslandırmaqdan ötrü “Xəzərim” şeirindən bəzi misralara və bəndlərə diqqət yetirmək kifayətdir.

Sinən bir ağ gümüşdü, gümüşdü,
Gözüm hüsnünə düşdü, nə düşdü,
Sahilində işıqlar qızıldı,
Yel dəydi, göy köynəyin sızıldı,
Suların çin-çin oldu, Xəzərim,
Ləpən göyərçin oldu, Xəzərim. [6, s. 200]

Qeyd-şərtsiz, bu bənd kələ-kötür mirvarilərin düzümü qədər gözəldir, həm də qeyri-adidir. Şair misradaxili hər sözdə oxucunu çətinliyə salır. Məsələn, Xəzərin tərənnüm olunduğu məqamda “sinən” sözündən sonra hansı sözün gələcəyini müəyyənləşdirmək çox çətinlikdir. İslam Səfərli poeziya həvəskarlarını çox da çətinliyə salmadan “bir ağ gümüşdü” ifadəsi ilə bənzətməyə yekun vursa da, ikinci bir “gümüşdü” təkriri ilə dənizin gözəlliyini göz yaddaşımıza həkk edir. Oxucu yenə də nigaran qalır ki, dənizin tərənnümündə “Sinən bir ağ gümüşdü” təşbehindən sonra nə gələ bilər. Şair bu dəfə də qəfil gedir və göz önündə Xəzərin gözəlliyinə vurğun, özü ilə təbiət arasında bütün sərhədləri dağdan monumental İnsan obrazı canlanır. Əsas göstərici ondan ibarətdir ki, şeir beləcə, yəni qəfil tapıntıların sıralanması ilə davam edir. Bu dəfə böyük söz ustası yenidən Xəzərin sahilinə qayıdır və növbəti misra “Sahilində” sözü ilə başlayır. Adətən oxucu sahilə qayıq, qum, daş, hər hansı əşya, yaxud insanı, eləcə də başqa bir canlı təsvirə gətirə bilər. İslam Səfərli isə “Sahilində işıqlar” deyə təsvirini konkretləşdirsə də, şairin işıqlar üçün təşbehi də yenidir, gözlənilməzdir, qəbul ediləndir, qızıldır. Bəli, oxucu təsdiqləyir ki, “Sahilində işıqlar qızıldı”. Və bu zaman “Daha nə ola bilər?” sualı meydan çıxır. Şair isə tələsmədən öz təsvirinə davam edir: “Yel dəydi, göy köynəyin sızıldı.” O da var ki, eyni üslubda yazılmış şeirin qeyri-adi formada oxucuya təsiri ispan barokkosuna aidliklə belə açıqlanmışdır: “Müəlliflər oxucuları təəccübləndirmək və onlar tərəfindən qavranılması çətin olan ritorika və ikili mənələrdən yararlanmaqla heyranlıq qazanmağa çalışırdılar” [9].

Məlumdur ki, Avropa ədəbiyyatında barokko şeirinin ən güdrətli nümayəndələrindən biri olaraq 1569-1625-ci illərdə yaşatıb-yaratmış Canbatista Marinodan söz açılmaqdadır. Afaq Yusifli İshaqlının “XVII əsr Qərbi Avropa ölkələri ədəbiyyatı” adlı dərs vəsaitində Marino yaradıcılığı vasitəsilə barokko üslubunun Avropa ədəbiyyatına təsirinə belə aydınlıq gətirilmişdir: “Bualo etiraf edir ki, “İtalyan muzasının məhsulu” olan barokko “hamının aqlını başından alaraq” fransızlar arasında təsəvvürə gəlməz bir sürətlə yayılmağa başladı. Marinonun yaratdığı yeni poetik üslub İtaliya və Fransadan sonra İngiltərə və İspaniyada geniş şöhrət qazandı. İspan dramaturqu Lope de Veqa Marinoya yüksək qiymət verərək ona ayrıca bir komediya həsr etmişdir. Lope de Veqa bütün müasir rəssamlardan Rubensi, bütün müasir şairlərdən Marinonu üstün tutmuş və yazmışdır: “Marino eşitmənin böyük rəssamı, Rubens görmənin böyük şairidir” [4, s. 26].

Yəqinliklə, XX əsrin II yarısında Azərbaycan ədəbiyyatında “eşitmənin böyük rəssamını” təqdim edəsi olsaq, İslam Səfərliyə söz açmalıyıq. Qeyd edək ki, barokko poeziyasının xarakterik cəhətlərindən biri bədii mətnin metaforik deyimlərlə zənginliyidir. Əlbəttə, metaforalara hər bir şairin yaradıcılığında rast gəlmək mümkündür. Lakin barokko şeiri yeni və gözlənilməz, eləcə də qeyri-adi obrazlı köçürmələrin zənginliyi ilə diqqəti cəlb etməkdədir. Əslində barokko üslubu ilk baxışda sadə görünənin hüdudlarında mümkün olanlarla mümkünsüzlüyün vəhdətinə hesablanmış ədəbi gedişdir. Yəni oxucu üçün sanki qeyri-adi heç nə yoxdur. Ədəbi tilsimin kənarından baxanda isə bəlli olur ki, şairin təqdimatı prinsipə son dərəcədə mürəkkəb, həm də bütöv bir kainatın harmoniyasından xəbər verən təbii vəziyyəti əks etdirməkdədir. Budur, barokko üslubuna istinadən insan qəlbindəki təbəddülatlı hisslər “Xəzərim” şeirində belə qələmə alınmışdır:

Söylə görüm, ay dəniz, ay dəniz,
 Çimibmi göy sinəndə Ay, dəniz?
 Ulduzlar xalınmıdır gecələr?
 Dalğalar yalınmıdır gecələr?
 Saf qoynuna düşübdür güzərim,
 Xəzərim, ay Xəzərim, Xəzərim. [6, s. 200]

Göründüyü kimi, bu bənddə məcazsız misra yoxdur. Daha doğrusu, ilk iki misrada söyləmək və yuyunmaq kimi proseslər Aya köçürülərək əsrarəngiz metafora yaradılmışdır. Üçüncü və dördüncü misralarda bədii sual təşbehlə birlikdə emotiv funksiyaları şərtləndirir.

Düşünürük ki, XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında, o cümlədən İslam Səfərli yaradıcılığında barokko üslubuna göz yumduğumuz Rusiya bolşevik ideologiyasının diktəsi ilə fəaliyyət göstərən ədəbiyyatşünaslığın o faktı görməzlikdən gəlməsi ilə əlaqələndirilməlidir. Halbuki Azərbaycan Ensiklopediyasının hələ 1987-ci ildə nəşr olunmuş VIII cildində barokko üslubu ilə əlaqəli maraqlı məlumatlarla qarşılaşırıq. Eyni mənbədə vurğulanır ki, Avropa incəsənətində barokko üslubu geniş yer tutmuş, özünəqədərki üslublardan əsaslı şəkildə fərqlənmişdir: “Barokko üslubu özünün zahiri möhtəşəmliyi və dekorativliyi ilə intibah incəsənəti ənənələrindən uzaqlaşır. Barokko üçün əzəmət, dəbdəbə və dinamika, təmtəraq, effektiv mənzərə, ölçü və ritm, material və faktura, işıq və kölgə təzadlarına meyil, xəyalla həqiqətin uyğunlaşdırılması səciyyəvidir” [1, s.].

Bəli, İ.Səfərli şeirlərinin mövzusu, qeyd-şərtsiz, bizi əhatə edən mühitdən alınmışdır və ilk baxışda qeyri-adi heç nə yoxdur. Budur, şairin “Sənə qurban canım, Azərbaycanım!” şeiri Vətən sevgisinin tərənnümünə, “Bakı bir Bakıdır ki...” gözəl bir şəhərə, “Şəhər” şeiri Vətən övladının qüdrətinə, “Qayğı” şeiri hansı sahədə çalışmasına baxmayaraq həyatını məmləkətinə həsr etmiş Azərbaycan insanına, “Sürücü” şeiri Qarabağda təbiətin gözəlliyinə həsr olunmuşdur. Bununla belə, şairin bədii təsvirlərində bütün adilliklər qeyri-adi biçimdədir. Fikrin təsdiqi üçün “Sürücü” şeirinə diqqət yetirmək kifayətdir. İlk öncədən vurğulayaq ki, bu bədii sənət nümunəsində nəinki təbiətin təsviri qəfil poetik gedışlərin zənginliyi ilə səciyyələnir, eyni zamanda hətta epikliyin və lirikliyin bir-birləri daxilində təqdimi diqqəti cəlb edir. Adi deyimlə, şeir dağ yollarında maşınla irəliləyən şair qəlbində tüğyan edən hisslərin poetik dillə ifadəsindən ibarətdir. Eyni zamanda İ.Səfərlinin qələmə aldığı misralarda əsrarəngiz təsvirlərlə qarşılaşırıq. Daha doğrusu, oxucu üçün gözlənilməzdir ki, bütövlüklə lirik qəhrəmana çevrilmiş İslam Səfərlinin əsas amalı gözlərini Vətən gözəllikləri ilə doydurmaqdır. Sevginin hüdudsuzluğuna sübutdur ki, şairin gözündə dağın çapıqlığını büründüyü çən gizlədir, qayalar öz görkəmləri ilə zəhməti təmsil edən çobana bənzəməyə çalışırlar. Daha maraqlısı isə şairlə təbiət arasındakı sərhədin itməsi, insanın kainatla doğma təmasıdır. Düşündürücüdür ki, şeirdə qələmə alınmış məkan da konkretir, Laçındır, Qarabağdır, Vətəndir, Azərbaycan adlı bir məmləkətin bütövlük harmoniyasına hesablanmışdır:

Sürücü, əyləndir maşını bir az,
 Qoy Laçın yoluna baxım doyunca.
 Dilbər təbiətdən usanmaq olmaz
 Məxmər xalı salıb döşlərə yonca ...

Sürücü, maşını burda saxla bir,
 Vərəqdə gəzdirim mən söz fırçamı.
 Təbiət lələyə süzüb göndərir,
 Mənə həyat camı, məhəbbət camı [7, s. 33-34].

Fikrimizə, İslam Səfərlinin yeni ölçü və meyarlarla gündəmə gətirdiyi barokko üslubu birbaşa şairin ilhamından qaynaqlanmışdır və həmin ilhamın da güc mənbəyi bütün ülvilikləri ilə göz oxşayan Azərbaycan adlı məmləkətdir. Şair üçün bütün kainata gedən yol Vətəndən başlayır və həmin kainatda insan təbiətin bir parçası olduğu kimi, təbiət də insanın mənəviyyat dünyasının baş qəhrəmanıdır. Eyni səbəbdən adi bir bitki olan yonca oxucunun gözü önündə obraz səviyyəsinə yüksəlir, Laçın dağlarını xalılarla bəzəyir. İslam Səfərli bu qənaətdədir ki, Azərbaycan adlı bir məmləkətdə təbiət bədii materialı söz olan şairi sənət əsərini boyalarla yaradan rəssama çevirmək qüdrətindədir. Bəli, Azərbaycan barokko

şairinin təqdimatında lələ çiçəyi bütün gözəllikləri ilə bərabər, təbiətin əlində ölməz məhəbbətə rəvac verən əbədi həyat camıdır.

Elmi düşüncəyə görə, ədəbiyyatda barokko üslubu müəllifin ifrat bəzəmə zəminində inandırma məharəti və söz oyunu ilə səciyyələnir. Bu üsul əsasında yazılan əsərlərdə metaforalar, mübaligələr, paradokslar, anaforalar, hiperbatonlar, hipotaksislər, parataksislər, paronomasiyalar, oksimoronlar geniş yer tutur və məcazlar sistemi imkanlarından yaralanan şairlər ənənəvi deyim və düşüncə tərzlərinə qarşı çıxırlar [8]. Yəqinliklə, İslam Səfərli qələmə aldığı şeirlərlə Azərbaycan dilinin məcazlar sisteminə ciddi zənginliklər qazandırmışdır. Daha doğrusu, şairin yaradıcılığında yeni bir məcazi deyimin yer tutmadığı əsərə rast gəlmək mümkün deyil. Bu baxımdan şairə məxsus yeni bədii üslubdan danışmağa imkan verən “Əsrin ürəyi”, “Naxçıvan yadigarı”, “Azərbaycanım”, “Mənim adi günlərim” kimi yüzlərlə şeir Azərbaycan barokkosunun qiymətli nümunələri olmaqla məxsusi dəyərləndirilməlidir.

Əlbəttə ki, İ.Səfərli də öz mövzularını bizi əhatə edən mühtədən almış, hətta belə demək mümkündür ki, adi insanların da gündəlik söz açdıqları prosesləri şeirə gətirmişdir. Bütün hallarda inkaredilməz ki, XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında ən müqəddəs mövzu Vətən olub. İslam Səfərlinin “Azərbaycanım” şeirində isə oxucu onun üçün tamamilə yeni olan bir mənşərə ilə qarşılaşır ki, həmin mənşənin təqdimatında şair məhz barokko üslubuna əsaslanmışdır. Şeirdə “dodağın gül, ürəyin çiçək açması”, “söyüdlərin gülümsəyərək nazlanması”, “ətəyi ləpəli və qırçimli Bakının dəniz mahnısı oxuması”, “şair ilhamının kükrəməsi” birbaşa İ.Səfərli özünəməxsusluğunun göstəricisidir, misraların qeyri-adi deyimlərlə və qeyri-adi formada süsləndirilməsidir, Azərbaycan barokkosunun təntənəsindən xəbər verməkdədir:

Ağ bir şərid kimi uzanıb gedir,
Dumanlı, çiskinli,
Günəşli yollar.
... El özü qoruyar axarlı şeiri
... Bağrıma basmasam hər qarış yeri,
Torpaq öz sirrini
Dərində saxlar.
Aç söylə, qoy bir də alışım, yanım,
Sənə qurban canım, Azərbaycanım! [6, s. 13].

Yəqinliklə, dumana bürünmüş yolların şəridə bənzədilməsi söz sənətimiz üçün yenidir. O bir başqa məsələdir ki, şeirin ilk misrasında mübaligə ilə deyil, litota ilə qarşılaşırsaq da, təqdim olunan gözəlliyə xələl gəlmir. Duman, çiskin və günəş əkslik təşkil etməsinə baxmayaraq, təbiətin əsrarəngizliyini tamamlamaqdadır. Şairə görə, Vətən torpağının insan üçün sirdaşə çevrilməsi də mümkündür və bunun üçün özünü Vətən övladı hesab edən kəs torpağı bağrıma basmağı bacarmalıdır. Son sözün sahibi isə Azərbaycan adlı məmləkətdir.

Beləliklə, faktlar deməyə əsas verir ki, İslam Səfərli şeirlərinin poetik özünəməxsusluğunu şərtləndirən amillərdən biri də barokko üslubudur.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Ensiklopediyası: [10 cildə] / Baş redaktor C.B.Quliyev. – Bakı: cild 2. – 1978. – 594 s.
2. Bayramov, Q. Səməd Vurğunun “qarabalasım” poeportreti... // – Bakı: Ktedo, – 22 fevral 2023. – s. 8
3. Həsənova S. İslam Səfərli yaradıcılığında dil və üslub xüsusiyyətləri // – Bakı: Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi, – 2023. № 4 (278), – s. 28–35
4. İshaqlı A.Y. XVII əsr Qərbi Avropa ölkələri ədəbiyyatı / A.Y.İshaqlı, Bakı: 2012 s. 26 // k.ü.s. 2012
5. Qocayev, M. Barokko ədəbiyyatında insan konsepsiyası və Məsihinin “Vərqa və Gülşə” poeması haqqında // – Bakı: Kaspi, – 19 sentyabr 2015. – s. 18
6. Səfərli, İ. Seçilmiş əsərləri / İ.Səfərli, – Bakı: Lider nəşriyyat, – 2005. – s. 41// k.ü.s. 224 s
7. Səfərli, İ. Seçilmiş əsərləri / İ.Səfərli, – Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, – 1973. – s. 41// k.ü.s. 272 s
8. <https://www.thoughtco.com/baroque-prose-style-1689021>
9. <https://www.classicspanishbooks.com/16th-cent-baroque-literature.html>

ABSTRACT
İSLAM SAFARLI CREATİVİTY AND EUROPEAN BAROQUE POETRY

İman Jafarov

The poems of the 20th century Azerbaijani poet İslam Safarlı are evaluated with new criteria in the article. It is noted that İslam Safarlı's work allows us to talk about the European Baroque style in Azerbaijani poetry. The Baroque style provided the beauty of poetic expression in İslam Safarlı's lyrical works. The poet brought concepts that the reader sometimes has difficulty accepting into poetry, making significant innovations in the metaphor system of the Azerbaijani literary language. Poems such as "My Hazar" and "You" by İ. Safarlı allow us to say that the poet's works have a complete system of the Baroque style. The poet even introduced some innovations in the structure of classical poetic forms, greatly increasing the emotional impact of the poetic language with ornamental words.

Baroque means jagged pearl. In İslam Safarlı's poetry, the arrangement of poetic words is as beautiful as the arrangement of jagged pearls. The poet creates before his eyes a monumental image of Man who breaks all the boundaries between himself and nature by taking sudden poetic steps. İslam Safarlı was probably the "great hearing artist" of Azerbaijani literature in the second half of the 20th century. The poet's poetry is rich in unusual figurative metaphors, in harmony with baroque poetry. It is impossible to find a work in İslam Safarlı's works without a new figurative expression. From this point of view, hundreds of poems such as "The Heart of the Century", "The Nakhchivan Yadigarı", "Azerbaijanım", "Sıradan Günlerim", which allow us to speak of the poet's new artistic style, should be especially appreciated as valuable examples of Azerbaijani baroque poetry.

Key words: baroque, Safarlı, pearl, style, figurative, My Hazar.